Кенан Алтынкая,
БГУ

КЫРГЫЗ ЖАНА ТҮРК МАКАЛДАРЫНЫН САЛЫШТЫРМАЛУУ АНАЛИЗИ

Бир коомдун экинчи бир коомдон айырмалап, өзгөчөлөп турган эң негизги элементтердин бири болуп саналган маданият – тил, тарых, адабият, исскусство, фольклор сыяктуу элементтерден түзүлгөн түшүнүк. Коомдун жашоо образын чагылдырган маданият – көптөгөн жылдар ичинде калынтанган материялдык жана руханий баалуулуктарын, ой-пикирлерин өз ичине камтыйт [4].

Кандайдыр бир коомду таанып билүү үчүн, ал коомдун ой-пикирлерин жана баалуулуктарын түшүнүү

үчүн алгач алардын маданияттарын изилдөө керек. Мына ошондуктан кандайдыр бир коомдун байыртадан күнүбүзгө чейинки ишенимдерин, каада-салттарын, кыскача жашоо образын билүү үчүн салттуу элдик маданият болуп саналган элдик ырлардын, кошоктордун, бешик ырларынын, элдик оозеки аңгемелердин, макал-ылакаптардын жана фразеологизмдердин ролу эбегейсиз чоң.

Макалдар – ким тарабынан айтылгандыгы белгисиз болгон, муундан муунга берилип келген чындыктардын кыска жана нуска түшүндүрүлүшү. Алар коомдун үрп-адаттарын жана каада-салттарын, мүнөзүн, жашоо түшүнүгүн чагылдырган, ал коом башынан өткөргөн тажрыйбаларын, чыныгы жашоо түшүнүгүн өз ичине камтыйт [2].

Түрдүү элдерде макалдарды «канаттуу сөздөр», «насыят», «өзөк сөздөр», «сабак берүүчү сөздөр», «алтын сөздөр», «элдик мектеп», «жан дүйнөнүн азыгы» сыяктуу маанини ташыган сөздөр менен да атап келишет. Түрк элдеринде, ашкача айтканда, Азербайжанда, Афганистанда, Иранда, Сирияда жана Иракта жашаган түркмөн элдеринде болсо макалдарды «ата-бабалардын сөздөрү» же «улуулардын сөздөрү» деп аташат. Кыргыз, казак, уйгур, өзбек, каракалпак, Казань татарлары, башкурт жана кырым татарлары сыяктуу түрк элдеринде болсо арап тилинен алынган «макал» сөзү колдонулуп келет. Түркменистанда, түндүк Афганистанда жана Ирандык түркмөн элдеринде болсо макалдар үчүн «макал» деген сөз да, «накыл» деген сөз да колдонулуп келет [1].

Түрк тилиндеги макалдарды анализдөөгө келсек, толугу менен окшош болгон, кээ бир жагы окшош болгон жана толугу менен айырмаланган макалдар деп 3 топко бөлүүгө болот [4]. Ушул эле эреже төмөндө бериле турган кыргызча жана түркчө макалдар үчүн да колдонулат.

Аталарыбыз эне журтунан дүйнөнүн түрдүү аймактарына таралса да, өздөрүнүн маданий чыгармачылыктарын да кошо алып кете алышкан. Бир эле тамырдан чыккан бир бутакта ачылган эки гүл да бири-биринен айырмаланары сыңары, кыргыз жана түрк тилдериндеги макалдар да бири-биринен кичине айырмаланып турат. Ошондой эле бири-бирине окшош макалдарды да кезиктирүүгө болот.

Кыр: Ачканын аты жүрбөйт.

Түр: Aç ayı oynamaz. (Ач аюу ойнобойт)

Кыр: Тооктун түшүнө таруу кирет.

Tür: Aç tavuk kendini darı ambarında görür. (Ач тоок өзүн таруу кампасында көрөт)

Кыр: Ачтын курсагы тойсо да көзү тойбойт.

Түр: Açın karnı doyar, gözü doymaz. (Ачтын курсагы тойот, көзү тойбойт)

Кыр: Ыйлабаган балага эмчек жок.

Түр: Ağlamayan çocuğa meme vermezler. (Ыйлабаган балага эмчек берилбейт)

Кыр: Акыл баштан, асыл таштан.

Түр: Akıl yaşda, değil baştadır. (Акыл жашта эмес, башта болот)

Кыр: Акмак достон акылдуу душман.

Түр: Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır. (Акылдуу душман акмак достон пайдалуу)

Кыр: Жыгачтын жумушагын курт жейт.

Түр: Ağacı içinden kurt yer. (Жыгачтын ичинен курт жейт)

Кыр: Аары да гүлдү тандап конот.

Түр: Arı bal alacak çiçeği bilir. (Аары бал ала турган гүлдү билет)

Кыр: Эки дөө кагышса, орто жерде кара чымын кырылат.

Түр: Atlar tepişir, arada eşekler ezilir. (Жылкылар тебишет, ортодо эшектер эзилет).

Кыр: Тириликтин күчү бирдикте.

Түр: Birlikten kuvvet doğar. (Кубат биримдиктен жаралат)

Кыр: Эки тоо тошулбайт, эки эл кошулар.

Түр: Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. (Тоо тоого кошулбайт, адам адамга кошулат)

Кыр: Эчкинин өлгүсү келсе, койчунун таягына сүйөнөт.

Түр: Eceli gelen köpek cami duvarına siyer. (Өлгүсү келген ит мечиттин дубалына сийет)

Кыр: Ит үрөт, кербен жүрөт.

Түр: İt ürür, kervan yürür. (Ит үрөт, кербен жүрөт)

Кыр: Кызы бардын назы бар.

Түр: Kız evi naz evi.(Кыз үйү наз үйү)

Кыр: Карга сүйөт баласын "аппагым" деп.

Түр: Karga yavrusuna bakmış, "benim ak pak evladım" demiş. (Карга баласына карап 'менин аппак балам' дептир).

Кыр: Жоголгон бычактын сабы алтын.

Түр: Kaybolan koyunun kuyruğu büyük olur. (Жок болгон койдун куйругу узун болот)

Кыр: Май кармаган бармагын жалайт.

Түр: Bal tutan parmağını yalar. (Бал кармаган бармагын жалайт)

Кыр: Бака майрыгын билбейт, жыланды ийри-ийри дейт.

Түр: Deve kendi kamburunu görmez, karşısındakini görür. (Төө өзүнүн өркөчүн көрбөйт, башкасыныкын көрөт).

Кыр: Конок конокту сөйбөйт, ээси баарын да сүйбөйт.

Түр: Misafir misafiri istemez, ev sahibi ikisini de. (Конок конокту сөйбөйт, ээси баарын да сүйбөйт)

Кыр: Кайсы жерин ооруса жанын ошол жерде.

Түр: Neren ağrırsa canın oranda. (Кайсы жерин ооруса жанын ошол жерде)

Кыр: Тириликтин күчү бирдикте.

Түр: Nerde birlik, orda dirlik. (Кайерде бирдик, ошол жерде тирилик)

Кыр: Чегирткеден корккон эгин экпейт.

Түр: Serçeden korkan darı ekmez. (Таранчыдан корккон таруу экпес)

Кыр: Бош кап тикесинен турбайт.

Түр: Boş çuval dik durmaz. (Бош кап тикесинен турбайт)

Кыр: Жылуу сүйлөсө жылан ийинден жыгат.

Түр: Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır. (Жылуу сүйлөсө жылан ийинден жыгат)

Кыр: Жыгылган күрөшкө тойбойт.

Түр: Yenilen güreşe doymaz. (Жыгылган күрөшкө тойбойт)

Кыр: Ач кадырын ток билбейт.

Түр: Tok acın halinden bilmez. (Ток ачтын абалын билбейт)

Кыр: Адилет сөз ачуу.

Түр: Doğru söz acıdır. (Туура сөз ачуу)

Кыр: Ажалга арга жок.

Түр: Ecele çare yok. (Ажалга чара жок)

Кыр: Ийри отурсан да түз сүйлө.

Түр: Eğri otur doğru konuş. (Ийри отур түз сүйлө)

Кыр: Эт тырнактан айрылбайт.

Түр: Et tırnaktan ayrılmaz. (Эт тырнактан айрылбайт)

Кыр: Сүттөн оозу күйгөн айранды үйлөп ичет.

Түр: Sütten ağzı yanan ayranı üfleyerek içer. (Сүттөн оозу күйгөн айранды үйлөп ичет)

Кыр: Өзүнө бычак ур, оорубаса кишиге ур.

Түр: İğneyi kendine batır, çuvaldızı başkasına. (Ийнени өзүңө сай, теменени башкасана сай)

Булактардын чектүүлүгүнө карабай топтой алган түрк жана кыргыз тилиндеги макалдарды салыштырууга аракет жасадык. Алардын арасындагы айырмачылыктар Бишкектеги жана Оштогу макалдардын айырмасындай экендиги белгилүү болду. Эгер бүгүн бир эле макалдарды айтып жатсак, балдарыбыз бир эле жаңылмачтарды айтып жатышса, элдик ырлар, алдей ырлары, кошоктор бирдей калыпта айтылып жаткан болсо, мунун себеби – бир бутактын эки гүлү сыңары, биз да бир атанын балдары болгондугубузда.

Ушул сыяктуу изилдөөлөрдү олуттуу түрдө изилдөө менен бирге дагы да тереңдетүү аркылуу түрк элдеринин тамыры бир экендигин дос-душманга жарыялоо – менин эң чоң каалоом болуп эсептелет.

Адабияттар

1-Elçin, Şükrü 1988, Halk Edebiyatı Araştırmaları, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları s:335.

2- Emir, Sabahat 1970. *Atasözleri ve Vecizlerin Açıklamaları*. İstanbul: Emir Yayınları. s :25).

3. Erkal, E. Mustafa, Sosyoloji (Toplumbilimi), Der Yayınevi, İstanbul, 2000.

4- Saim Sakaoğlu, 1983, Afganistan'dan Göçen Soydaşlarımızın Bazı Atasözleri Üzerine Notlar,Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara, s:438.